

Postfață: Ce este dreapta liberală astăzi?

Adrian Miroiu

Prin cartea pe care o avem acum în față Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică împlinesc un proiect început cu mult timp în urmă; un proiect atât teoretic cât și practic, de înțelegere, conceptualizare dar și de acțiune politică. Întreprinderea lor comună este impresionantă: primul șoc îl avem atunci când notăm masivitatea cărții – peste patru sute de pagini scrise într-un limbaj întru totul accesibil, atractiv, dar în același timp riguros. În al doilea rând, bucuria mea a fost uriașă la întâlnirea cu argumente și teorii care în lumea intelectuală occidentală sunt extrem de cunoscute, de găsit nu doar în paginile volumelor sau revistelor cu caracter academic, ci și în publicații adresate unui public mai larg – dar care în dezbaterile publice din spațiul românesc, atâtea câte există acestea la noi, sunt ca și necunoscute. (...)

[E]i ridică două mari întrebări: pe de o parte, ce înseamnă să fii liberal astăzi în România? Pe de alta, cum se raportează liberalismul actual la provocări precum cea a rolului națiunii într-o lume care se globalizează? În ce privește cea de-a doua întrebare, cred că răspunsul dat de cei doi autori este deosebit de semnificativ și de profund: ei propun ideea națiunii civice, opuse celei întemeiate pe etnie; o națiune fundată nu pe temeuri independente de opțiunile cetățenilor, ci pe principiile cooperării politice între aceștia.

Prima întrebare – ce înseamnă să fii liberal astăzi în România? – are, de bună seamă, două ținte: una ideologică și una politică. În carte întâlnim o diagnoză lucidă și coerentă a liberalismului românesc al ultimelor două decenii¹, iar demonstrația că liberalismul nu susține plutocrația cred că este extrem de pilduitoare. Dar întrebarea îmi ridică de asemenea o sumă de nelămuriri. Mărturisesc că am îndoieli legate de felul în care

¹ Nu am înțeles însă de ce, atunci când discută teme legate de societatea românească, autorii se simt obligați să facă unele concesii teoretice. Uneori ei fac acum apel la cadre conceptuale cu totul străine abordării lor. Astfel, întâlnim o lungă discuție despre miturile comunismului românesc, dar fără a se încerca o recuperare a acesteia (dacă în general așa ceva ar fi posibil!) în cadrele teoretice folosite pe tot parcursul lucrării. În ce privește teoria formelor fără fond, deși raportarea autorilor la aceasta este critică, ei nu iau în discuție instrumentele analizei instituționale pentru a-i indica precaritatea teoretică.

autorii privesc locul României astăzi. Ei au o perspectivă care ne aduce aminte imediat de susțineri foarte la modă acum câțiva ani, în vremea administrației Bush jr. Se vorbea de „vechea Europă” și de „noua Europă”, opunându-se din nou Vestul Europei țărilor din Centrul și Estul acesteia; iar despre acea structură politică a cărei amprentă asupra fenomenelor economice, politice, sociale din Europa cu greu poate fi neglijată – mă refer, desigur, la Uniunea Europeană – abia dacă se amintea (și atunci doar pentru a indica limite ori neîmpliniri). Am căutat cu atenție referirile la impactul Uniunii Europene asupra României, și mi-a fost greu să le găsesc. Or, eu nu cred că se poate oferi o imagine adecvată asupra a ce se întâmplă în țara noastră – și nici nu se poate formula un liberalism potrivit intereselor cetățeanului român – dacă nu ținem seamă de această realitate. Astăzi nu mai suntem în afara Uniunii Europene, suntem parte a procesului prin care se iau decizii în Uniunea Europeană. (Iar liberalul român trebuie să fie în dialog cu cel din Vestul Europei, precum și cu cel din Centrul acesteia). Or, unele pasaje din carte lasă chiar impresia că dreapta în general ar fi sceptică față de Uniunea Europeana; de asemenea, este afirmat și scepticismul că identitatea europeană va putea fi considerată ca semnificativă, chiar în perspectiva a câteva decenii.

Sigur, Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică încearcă astfel să țină la distanță conceptului liberalismului pe care îl susțin de acele politici europene mai mult sau mai puțin intervenționiste. Nu știu însă dacă aceasta este calea de urmat pentru a defini liberalismul potrivit condițiilor secolului al XXI-lea. Este, de bună seamă, de lăudat încercarea de a păstra pură ideea liberalismului clasic. Dar istoria a două secole a liberalismului nu cred că ne stimulează să insistăm asupra unei asemenea căi; mai degrabă astăzi este mai important să discernem modul în care liberalismul face față provocărilor lumii moderne, inclusiv aceleia care evidențiază influența tot mai accentuată a valorilor stângii în dezbaterile publice, politice și ideologice.

Pentru a face mai limpede acest punct de vedere, voi aduce în cele ce urmează în discuție două teme. Prima vizează câteva dezvoltări teoretice binecunoscute autorilor, legate de producerea și furnizarea bunurilor publice și de principiul majoritar. Cea de-a doua privește modul în care înțelegem identitatea ideologiilor.

Voi începe cu prima chestiune. Cred că prezentarea liberalismului economic pe care o fac Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică este lacunară deoarece uită problematica răsărită din existența bunurilor colective. (Această scăpare e greu de înțeles, câtă vreme unul dintre autori – Dragoș-Paul Aligică – este cel mai calificat cercetător român în

această problemă.) Teoria alegerii publice, abordările (neo-)instituționale din știința politică se concentrează asupra situațiilor în care bunurile colective, în particular cele publice și cele comune, sunt extrem de relevante. Cum se produc și cum se furnizează acestea? Care e rolul statului în acest sens? Căci, dacă piața are un rol hotărâtor în procesul de cooperare socială, întrebarea care rămâne este cum se constituie și cum funcționează piețele. Ce are de spus liberalismul aici? Sigur, piețele pot apărea spontan; dar e nevoie de numeroase, repetate interacțiuni în acest sens – or, lumea actuală are prea puțină răbdare. E un loc de acum comun că fiecare perspectivă ideologică actuală – inclusiv liberalismul – trebuie să răspundă unor provocări teoretice (și, desigur, cu imense implicații practice) precum existența eșecurilor pieței, constituirea grupurilor de interese, necesitatea stimulentei pentru producerea acțiunii colective, modalitățile de furnizare a bunurilor publice (precum ordinea publică – domnia legii!). Cred că, în lipsa unor analize amanunțite ale acestor provocări liberalismul încă nu și-a găsit un loc în lumea de azi.

Pe de alta parte, nu cred că în secolul XXI mai e atât de centrală pentru liberalism chestiunea generală a legitimității intervenției statului în societate. Această temă avea un asemenea statut în secolul clasic al liberalismului și poate în prima parte a celui trecut. Dar astăzi – într-o epocă pe care am putea-o numi post-asistențială – mai la obiect sunt discuțiile cu privire la modul, la domeniul și la profunzimea acestor intervenții. În plus astăzi multe – și pesemne între cele mai puternice – amenințări ale libertății individuale vin și dinspre alți actori. Libertatea mea este supusă controlului nu doar de către stat, ci și de către corporația la care m-am asigurat, de firma la care lucrez etc. Lumea actuală se caracterizează prin aranjamente instituționale extrem de complexe, care nu se mai reduc la interacțiunea dintre individ și stat. Ca să dau un singur exemplu, în spațiul european de câțiva zeci de ani se rediscută revigorarea în multe țări a aranjamentele politice de tip corporatist: politicile publice nu mai sunt definite doar de către actorii statali, ci în legătură cu cei patronali și sindicali. Cum răspunde liberalismul unor astfel de provocări?

O temă larg discutată în cartea lui Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică este cea a relației dintre liberalism și democrație. Autorii dedică un spațiu larg în carte analizei acestei chestiuni; ea se leagă și de alte teme esențiale, precum cea a domniei legii ori a felului în care existența grupurilor de interese influențează competiția politică.

Autorii pornesc de la recunoașterea faptului că în cazul democrației liberale există o tensiune între, pe de o parte, liberalismul politic și, pe de alta, principiul democratic al majorității. Se știe că mulți autori au legat strâns ideea de vot majoritar de cea de

democrație, și au sugerat că democrația este definibilă ca mecanism de alegere majoritar; dar alți autori aurespings ferm această identificare (R. Dahl, de exemplu). Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică se concentrează asupra principiului democratic al majorității, iar în mai multe capitole ale lucrării sunt indicate argumente împotriva acestuia și se face trimitere la vechea sintagmă a tiraniei majorității. Îmi este greu să fiu de acord cu această întregă linie de argumentare: mai întâi, pentru că argumentele aduse nu cred că se susțin. În al doilea rând, pentru că ele bat într-un loc după părerea mea nepotrivit: în contextul societății românești, în care ideile elitist-conservatoare ale unei părți largi ale intelectualității sunt promovate obsesiv, atacul împotriva unui principiu de bază al democrației face un deserviciu democrației încă foarte tinere de la noi.

Voi zăbovi mai mult asupra primului aspect. Unul dintre argumentele aduse de autori împotriva votului majoritar este că acesta poate fi manipulat: în societățile contemporane, în care s-a dezvoltat un arsenal mediatic uriaș, procesul electoral poate deveni un instrument în favoarea unor grupuri de interese, încât sistemul democrației electorale se autoanihilează. Putem să fim de acord cu această descriere. Decurge însă de aici că ideea votului majoritar este discreditată? Și, cu atât mai mult, cea a votului universal? Mă îndoiesc că problema apare doar fiindcă se face apel la o anumită regulă de agregare a preferințelor individuale – cea de tip majoritar²: un rezultat standard în teoria alegerii sociale anunță că orice regulă nedictatorială este manipulabilă³. De asemenea, se susține că voința majorității este haotică și arbitrară. Or, eu cred că dacă avem în minte larga literatură privind raționalitatea votului, o asemenea sentință apare ca incorectă. E poate nevoie să avem mai multă încredere în oamenii obișnuiți – atunci când, timp de secole, ei produc prin cooperare dreptul cutumiar, precum și când milioane de oameni votează în alegerile de masă. Cei doi autori susțin că forța publică poate fi pusă în slujba majorității și îndreptată împotriva indivizilor și a minorităților. Nu cred însă că este corectă această diabolizare a majorităților. Dacă ele ar fi rigide și inflexibile, poate că acest argument ar fi demn de luat în seamă; dar de la Madison încoace se admite că, dacă într-o societate democratică majoritățile sunt fluide și se pot schimba, atunci tirania majorităților poate fi îngrădită sau chiar ocolită.

² La un moment dat se susține că ideea potrivit căreia „poporul are întotdeauna dreptate” este, în esența ei, demagogică. Că nu e vorba doar de demagogie ne spune cel mai vechi rezultat formal din teoria democrației: vestita teoremă a juriului a lui Condorcet.

³ Teorema lui Gibbard-Satterthwaite.

Nu spun, de bună seamă, că votul majoritar este fără cusur, că el nu produce consecințe uneori greu de admis. Care ar fi însă alternativa la votul majoritar? Există vreo regulă mai bună de agregare a preferințelor individuale? Dacă susținem câteva principii dragi liberalilor – ideea că oamenii sunt liberi (că au dreptul să aleagă orice plan de viață doresc), că oamenii sunt egali între ei, că alternativele de acțiune trebuie tratate la fel, oricine le-ar propune, că fiecare vot contează – atunci, așa cum a arătat acum mai bine de o jumătate de secol K. May, trebuie să acceptăm și regula majorității. Ca urmare, sugestia că principiul majoritar este legat de ideea de democrație, iar nu și de liberalism, îmi pare ea însăși chestionabilă.

De asemenea, să notăm că uneori problemele legate de alegerile majoritare sunt datorate nu deficiențelor principiului majorității, ci faptului că se face apel la decizii majoritare acolo unde nu e cazul să se procedeze astfel: de exemplu, atunci când avem în minte cazuri de încălcare a drepturilor omului. Altfel zis, nu trebuie să punem la vot chestiunea dacă un drept al omului trebuie respectat, și, dacă majoritatea produce un rezultat inacceptabil, să blamăm apoi principiul majorității. Căci nu orice poate fi supus votului.

În încheierea acestui eseu mă voi referi pe scurt la o temă care îmi pare deosebit de importantă: cum se raportează liberalismul la valorile tradițional asociate stângii. Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică doresc să asigure o identitate clară ideii liberale; de aceea ei privesc cu rezerve aceste valori. Valoarea egalității este tratată ca reducându-se la egalitatea în fața legii⁴. Dreptatea primește un tratament similar: dreptatea pieței, admit ei, derivă din regulile sale imparțiale și generale și din natura procesului pe care îl generează. Dreptatea este numai numele dat imparțialității regulilor, care asigură cadrul jocului, mutările permise.

O astfel de înțelegere a valorii dreptății nu îmi pare corectă, din cel puțin două motive. Primul e acela că definiția dreptății ca imparțialitate a regulilor este prea largă. Imparțialitatea nu este suficientă pentru a defini dreptatea liberală. Că lucrurile stau astfel este ușor de văzut dacă ne raportăm la concepția lui J.Rawls. Rawls este azi cel mai important reprezentant al înțelegerii dreptății ca imparțialitate (conceptul lui este cel al

⁴ Altfel zis, egalitatea e definită de tratamentul egal din partea legii. Această înțelegere clasică a egalității în perspectivă liberală îmi pare însă prea strâmtă. Nu cred liberalismul trebuie să fie în continuare orb în fața caracteristicilor individuale pentru a formula ideea de egalitate a indivizilor – cel puțin nu atâta vreme cât ne raportăm la complexitatea societăților contemporane. Într-un spațiu intelectual în care un filosof ca R. Dworkin susține că egalitatea este virtutea suverană, e greu să eviți, pur și simplu, aceste opțiuni.

dreptății ca echitate); el ajunge însă la cu totul alte concluzii decât cele formulate aici, iar poziția lui este mai la stânga celei susținute de Valeriu Stoica și de Dragoș-Paul Aligică⁵.

În cartea de față, Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică aduc mai multe argumente împotriva politicilor redistributive și a întemeierii acestora prin apelul la ideea de dreptate socială⁶. Ele sunt pertinente și realmente contribuie la o înțelegere mai profundă a chestiunii dreptății sociale. De exemplu, ei argumentează că nu de puține ori programele redistributive sunt extrem de ineficiente, în sensul că o parte mică din resursele redistribuite ajung efectiv la grupurile țintă; o parte semnificativă a resurselor se pierde în procesul însuși de redistribuire, fiind canalizată spre diverse grupuri de interese. Eu cred însă că e greșit ca din faptul că astfel de programe sunt ineficiente și transferă resursele în alte locuri decât unde se dorea, să se deducă susținerea că ele trebuie stopate; nu avem de ce să aruncăm o dată cu apa din copaie și copilul. Așa cum s-a argumentat cu decenii în urmă de către reprezentanții drepte, o concluzie mai îndreptățită decât scepticismul privind politicile de redistribuire ar fi aceea că birocrația trebuie reformată, eficientizată prin politici care să introducă instituții ale pieței în sectorul public (de exemplu, politici de dereglementare, management public, externalizare a serviciilor etc.).

Dincolo de aceste chestiuni, mai e un aspect în care mă despart de cei doi autori în înțelegerea ideii de dreptate socială. Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică susțin că politicile redistributive, prin care se urmărește asigurarea dreptății sociale (de pildă, politicile de sprijinire a săracilor), sunt în fond politici ale carității instituționalizate național. Cred că e o greșeală categorială (în sensul lui G. Ryle) să se identifice politicile de redistribuire ale statului, ghidate de principii etice, cu politici ale carității. Dreptatea este altceva decât caritatea. Ea este un principiu al cooperării sociale: în timp ce caritatea privește acțiunile individuale, dreptatea e o caracteristică a raporturilor sociale și ale instituțiilor sociale. Ea vizează instituțiile de bază ale societății, iar nu interacțiuni arbitrare între diverși cetățeni.

Dar dacă lucrurile stau astfel, atunci respingerea sau pur și simplu mutilarea unor valori precum egalitatea sau dreptatea⁷ nu îmi pare productivă în încercarea de a înțelege în ce constă un liberalism al secolului al XXI-lea. Un liberalism care nu oferă un loc

⁵ În plus, aș fi dorit ca autorii să fi luat în discuție problema fundamentală pe care o ridică Rawls în legătură cu ideea de dreptate în societățile contemporane: anume, cum putem defini politic dreptatea în societăți ai cărei cetățeni susțin o pluralitate ireductibilă de concepții comprehensive incompatibile, filosofice, morale, religioase. Ei nu o tratează însă deloc, din păcate.

⁶ Cred că traducerea corectă a termenului englezesc *social justice* este dreptate socială, iar nu justiție socială.

⁷ Ori drepturile omului de generația a doua sau chiar a treia.

fundamental, central acestor două valori nu îmi pare viabil⁸. Economişti, dar și cercetătorii din știința politică sunt familiari cu argumentul lui Downs al concentrării către centru a partidelor politice în cazul unei competiții politice cu doi mari actori. Stânga și dreapta ca atare sunt în această situație: astăzi nu le mai putem defini antagonic, ci mai degrabă prin diferențele marginale care le despart. Iar apropierea dintre ele – însoțită de preluarea reciprocă, în modalități specifice, a valorilor fundamentale celeilalte – este ceea ce consider că e caracteristic lumii actuale.

De bună seamă, Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică vor trata interogări precum cele sugerate aici în lucrările viitoare. Răspunzând ofertei lor generoase de a deschide dialogul propus de cartea lor, am sugerat câteva linii de dezbatere; nu din afara paradigmei liberale, ci, cred, din interiorul ei, deși nu din același unghi. Și sper că o astfel de dezbatere ne va duce mai aproape de un răspuns la întrebarea cum înțelegem, în România de astăzi, ce înseamnă să fii liberal.

⁸ Și, la fel, cred că un liberalism care nu are multe de spus despre problemele mediului este de asemenea deficitar. În cartea lor, Valeriu Stoica și Dragoș-Paul Aligică nu tratează chestiunea mediului (nu doar tema încălzirii globale, ci și chestiuni cum ar fi protejarea speciilor amenințate, tratamentul animalelor etc.). Chiar dacă aceste probleme sunt asociate mai curând stângii, cred că liberalismul nu poate ocoli răspunsuri nedogmatice, pline de înțelegere decât cu prețul neînțelegerii frământărilor omului contemporan.